

свободи совісті);

г) драгоманівське бачення місця і функцій церкви у суспільстві є принципово важливим для широкого кола його педагогічних ідей.

В. Сергійко * (м.Київ)

**ПРОТЕСТАНТСЬКА ЕТИКА МАКСА ВЕБЕРА:
ВИТОКИ, ОБГРУНТУВАННЯ**

Теза, що протестантизм взагалі, а кальвінізм зокрема, знаходяться в якихось особливо близьких відносинах з капіталізмом, подібно тим, що існували між капіталізмом і феодалізмом, стала загальноприйнятою істиною історичної інтерпретації, незважаючи на ті модифікації, яких зазнала ця теорія з того часу, як Макс Вебер (1864-1920) вперше сформулював її.

Дослідження зв'язку протестантської релігії з «духом капіталізму» стало філософською справою Макса Вебера - видатного німецького історика і соціолога релігії. Його дослідження мали великий вплив на західноєвропейське суспільствознавство, звернувши увагу на роль протестантизму в розвитку європейської і зокрема американської християнської цивілізації.

У працях «Протестантська етика і дух капіталізму» (1904-1905), «Господарська етика світових релігій» (1916 - 1919) та ін. М.Вебер ставить завдання з'ясувати те, чи відігравали, поряд з іншими, і релігійні впливи яку-небудь роль (і яку саме) в процесі становлення капіталізму й експансії «капіталістичного духу», і які конкретні сторони культури, що стоять на капіталістичному базисі, походять від них. Соціолог вважає за необхідне дослідити, існує чи ні зв'язок між певними формами релігійної віри та етикою професії і покликанням. Він прагне не тільки відзначити й сформулювати зв'язок між релігійним вченням Реформації і «духом капіталізму», а й показати його закономірність, розкрити його.

Які ж історичні факти примусили М. Вебера звернути увагу саме на релігійні елементи тієї ідеології, яка стала такою характерною для капіталістичної буржуазії Нового часу? Як свідчила статистика часів Вебера, у європейських країнах із змішаним за віросповіданням населенням

---

* Сергійко Віра, аспірантка Київського Інституту туризму, економіки і права

капіталістами та підприємцями, а також кваліфікованими робітниками переважно були протестанти. Це, здається, можна було б пояснити тим, що якраз найбільш заможні міста Центральної Європи були у XVI ст. на боці Реформації. Відповідно нащадки їх заможних мешканців, які прийняли протестантство, успадкували їх привілейоване економічне становище. Саме з них вийшла значна кількість сучасних підприємців, які й виявились відтак за своїм віросповіданням протестантами.

Але при цьому залишається незрозумілим те, чому ж саме економічно найбільш прогресивні області Європи і найбільш заможні її міста стали прихильниками протестантизму і Реформації? Адже Реформація означала не знищення панування церкви в суспільному житті, а лише заміну однієї її форми іншою, навіть більш радикальною, з дуже сильною церковною регламентацією всієї життєвої поведінки. Чому ж якраз в найбільш економічно розвинених країнах новонароджена буржуазія не тільки терпіла раніш невідому пуританську тиранію, а навіть відчайдушно її захищала? Більше того, щодо католиків Німеччини не виправдовується навіть те емпіричне спостереження, що релігійні і національні меншини, які позбавлені можливості брати участь в політичному житті, звертаються до підприємницької діяльності. А протестанти - і як пануючий, і як підлеглий прошарок населення - завжди виявляли тяжіння до економічного раціоналізму. В усіх течіях протестантизму проявляється одна і та ж сама специфічна особливість - поєднання капіталістичної діловитості з інтенсивними формами набожності.

На думку М. Вебера, плідне наукове дослідження суспільства спирається на так звані ідеальні типи, які не є узагальненням фактів чи описанням дійсності, а закорінені в пануючих в суспільстві цінностях і уявляють собою гіпотетичні моделі, які дозволяють упорядкувати емпіричний матеріал.

Так, «капіталізм» - це така характерна модель, сенс якої усвідомлюється через поняття «духу капіталізму», що виражається в устремлінні до економічної ефективності, прибутку, раціональної організації суспільного життя.

Крім того, М. Вебер прагне довести, що у практичному утвердженні вище означених рис капіталізму вирішальна роль належить протестантизму. Історичну заслугу протестантизму М. Вебер вбачає в наступному: 1) кальвіністське віровчення про напередвизначенність до спасіння й обраності зробило діловитість, діловий успіх симптомом обраності і цим самим - ефективним стимулом до підприємницької діяльності; 2) протестантизм санкціонував раціоналізацію виробництва, всього буржуазного політико-правового порядку (те, що тепер називають ринковою економікою і правовим суспільством); 3) протестантська (або «пуританська трудова») етика утвердила в суспільній практиці такі типово буржуазні норми і цінності як ощадність,

працелюбність, розрахунок, чесність в ділових стосунках побожно (благоговійне) ставлення до власності. Із всіх релігій протестантизм найбільшою мірою відповідав духові капіталізму, з чим М.Вебер пов'язував швидкий культурно-економічний прогрес Західної Європи і США. В концепції М. Вебера релігія набула характеру автономного і вирішального фактору історичного розвитку.

Розглядаючи передумови протестантських студій Вебера, дослідники, звичайно, акцентують увагу на найбільш зрозумілих, так би мовити, очевидних джерелах їх виникнення. Ми ж, враховуючи те, що ці обставини взагалі досить повно визначені, хоча далеко не вичерпані в предметному та проблематичному сенсі, спробуємо проаналізувати те, що зовсім залишилось поза увагою інших веберознавців - ті протестантствознавчі твори, які знав і на які опирався у своїй творчості видатний німецький дослідник. Передусім мова йде про праці таких відомих філософів та богословів, як В. Шлейєрмахер (1768-1834), А. Гарнак (1851-1930), Е. Трьольч (1865-1923), твори деяких професійних істориків протестантської етики.

Вебер завжди високо цінував спеціальні богословські праці, зорієнтовані на вивчення протестантизму. Він ніколи не ігнорував фундаментальні дослідження теологів. Вчений писав: «Я опирався на літературу з історії церкви та історії догматики, відповідно, на матеріал, отриманий з других рук, а тому в цій сфері зовсім не претендую на оригінальність... Було б надзвичайно самовпевнено ігнорувати витончений аналіз, зроблений богословами, виконану ними протягом віків роботу і не керуватися цим у вивченні джерел».

Етика протестантизму, яка відповідала духові капіталізму, у М. Вебера мала глибоке філософське і теологічне обґрунтування. З виникненням протестантизму філософські проблеми в ньому спеціально не вичленовувалися, а вирішувалися в рамках теології. У зв'язку з цим не можна аналізувати витoki протестантської етики окремо від теології.

Протестантська теологія, яка виникла в епоху Реформації, є специфічним (буржуазним) різновидом християнської ідеології. В її еволюції можна вичленити такі етапи:

- 1) ортодоксальна теологія XVI ст. (Лютер, Кальвін);
- 2) нова протестантська, або ліберальна, теологія XVIII-XIX ст. (Шлейєрмахер, А. Гарнак, Е. Трьольч, та інші);
- 3) «теологія кризи», або діалектична теологія першої половини XX ст.;
- 4) радикальна, або «нова» теологія, яка склалася під впливом ідей Бонхофера та інших філософів в другій половині XX ст.

Розвиток протестантської теології - це пошук найбільш ефективних засобів пристосування релігії до постійних змін суспільних умов і нових явищ

духовного життя суспільства. Це, як підкреслював М. Вебер, пошук «істинного християнства», «істинної релігії».

Реформаційний рух XVI ст. став теологічною реакцією на догматичні основи католицизму, який у своїй феодальній формі вступив в протиріччя з новими соціальними умовами. Як зазначалося вище, одним із засновників ортодоксальної протестантської теології був М.Лютер (1483-1546). Сформульована ним протестантська ідея особистого спасіння за допомогою віри відобразила статус особистості в новій системі капіталістичних суспільних відносин. Кожний зобов'язаний своїм існуванням Богові, а відтак повинен нести особисту відповідальність перед Ним. Таким чином, Лютеранська Реформація в свосередній теологічній формі зуміла виразити дух народжуваного буржуазного індивідуалізму.

До кінця XVIII ст. ортодоксальний протестантизм Лютера і Кальвіна виступав теологією в традиційному розумінні цього слова. Наступний розвиток ідеології й етики протестантизму відбувався в формі єдності теології і різних течій філософії. Тому при розгляді еволюції протестантизму, а відтак і становленні його етичних основ, не можна відокремлювати протестантську теологію від протестантської релігійної філософії. Багато ідеологів сучасного протестантизму водночас є теологами і релігійними філософами, точніше - філософсько думаючими теологами.

Саме ліберальна протестантська теологія, родоначальником якої був Ф.Шлейєрмахер (1768-1834), поклала початок розвитку філософської протестантської теології, а відповідно - й етики, на чому орієнтував увагу М. Вебер.

Шлейєрмахер доводив, що теолог має враховувати зміни, плинність, рухливість релігійних почуттів, які, на його думку, складають основу релігії. Тому завданням теології, на його думку, є постійне приведення системи християнського віровчення у відповідність з конкретно-історичними формами прояву релігійних почуттів. А це можливе лише тоді, коли традиційним християнським догматам буде надаватися нове значення за допомогою концептуального апарату домінуючих в певний час філософських теорій.

Шлейєрмахер, як відзначав Вебер, намагався подолати розрив між релігією і знанням, примирити супранатуралізм з раціоналізмом. У своїй праці «Судження про релігію з освіченими людьми, які нею погорджують» Шлейєрмахер доводив, що наука не може зруйнувати віру в Бога, оскільки джерело релігійності не поза людиною, а в самій людині - в її емоціях, почуттях. Таким чином, Шлейєрмахер ототожнив релігію з суб'єктивними емоціями і переживаннями людини, її відчуттями, які впливають на формування її етичності.

На думку Шлейєрмахера, теологія повинна бути антидогматичною і не має замикатися набором один раз сформованих і незмінних релігійних істин.

Вона повинна бути своєрідним оповіданням, в якому відображалася б багатоманітність і вічна змінність життя людини. Теологія повинна займатися розкриттям вічного переживання людиною «почуття безкінечної залежності від Бога». Отже, Шлейермахер відійшов від ортодоксального розуміння християнства як релігії Одкровення. І на це звернув першим увагу Вебер.

При такому розумінні релігії, коли між релігійністю і звичайному поклонінню повноті життя, розлитій у природі, ставиться знак рівності, релігійна віра зрештою прирівнюється до почуття естетичного захоплення життям. На зміну естетичній інтерпретації християнства Шлейермахером, в якому етика поки що була на маргінесі філософсько-богословського розмірковування, прийшла етична інтерпретація, яка, як цілком обґрунтовано вважав М.Вебер, знайшла своє найбільше вираження і розвиток в ліберальній теології А. Гарнака (1851-1930) і Е. Трьольча (1865-1923). Головний акцент ці теологи робили на єдності божественного і людського. Основною проблемою їхнього теологічного філософствування стала проблема культури. Гарнак і Трьольч оголосили всі досягнення людської історії, культури і науки результатом світського («мирянського») втілення християнських принципів. У центрі їхньої теології постає Ісус - людина, яка втілила вищий моральний ідеал.

Гарнак виступив проти будь-якої догматики, всякого вчення в справі віри, будь-якого сповідання, всякої «христології» як особливого вчення про особистість Христа. На його думку, в релігії і людській релігійності важливим є особливе ставлення людини до Бога, яке реалізується в любові до ближнього, а відтак і до Бога. Беручи цю тезу за основу, Гарнак поєднав мораль і релігію, проголосив релігію душею моралі, а мораль - «тілом» релігії.

Гарнак, як і всі ліберальні теологи, вірив, що царство Боже, як втілення вищого, найбільш досконалого порядку речей на землі, не є чимось далеким, потойбічним і взагалі недосяжним на землі, а реальністю, яка виповнюється всередині кожного індивідууму.

Відмова ліберальної теології від буквального розуміння біблійних текстів, історичний підхід до християнства, естетична або етична інтерпретація його сутності були відображенням епохи поступового, спокійного, врівноваженого розвитку людства в епоху, яка завершилася першою світовою війною. По суті, основна праця М. Вебера «Протестантська етика і дух капіталізму» відображає предмет і об'єкт дослідження ним саме цієї епохи.

Попередня ліберальна теологія, як вже наголошувалося, була рефлексією розквіту капіталістичних відносин і панування вільної конкуренції. Саме вона в історичній формі відобразила певні історичні ілюзії того часу щодо необмежених можливостей людини і внутрішніх потенцій суспільства, яким поклала край перша світова війна.

Не відомо, як би відреагував М.Вебер на капіталістичну дійсність 20-30-х років, якби західний світ пережив одну з найбільших криз (1929-1932 рр.) і період післякризової депресії, а його розвиток в наступні десятиріччя відбувався поза рамками класичного капіталізму. Саме цей період знайшов відображення в повній ортодоксії швейцарського протестантського теолога Карла Барта (1885-1968).

Причина кризи людської цивілізації після першої світової війни багатьма протестантськими теологами вбачалася у тому, що без допомоги Бога, спираючись на власні сили, прогресу досягти неможливо. В такій ситуації виникла теологія відродження давніх християнських традицій, яка завжди скептично оцінювала можливості суспільного розвитку і акцентувала увагу на гріховності людини, нездоланності в земному житті зла й на неможливості здійснення Царства Божого на землі.

Найбільш чітко такі настрої багатьох протестантських теологів саме й були виражені Карлом Бартом в його праці «Послання до Римлян (Коментарі до Послання ап. Павла до Римлян)», опублікованій в 1919 р. Ортодоксальна теологія К. Барта знаменувала різкий поворот протестантизму в бік відродження теологічного ірраціоналізму.

Але на цей час основні положення протестантської етики, що, за Вебером, відображала дух капіталізму, вже були сформовані. Вони довели свою життєздатність в найбільш кризові моменти розвитку капіталізму.

Згідно протестантської етики, головними ознаками обраності до спасіння є: 1) сила віри; 2) продуктивність праці; 3) підприємницький успіх. Устремління віруючого довести собі та іншим свою богообраність створило могутній стимул до підприємництва і базу нових моральних норм та критеріїв. Ділова кмітливість і накопичення багатства стали богоугодною справою. Не отримання прибутків при можливості досягнення більшого (згадаймо євангельську притчу про господаря, який роздав певні суми своїм слугам, надіючись на адекватний прибуток, і його реакцію щодо «лінивого слуги»), вважалося гріхом.

Протестантська етика освятила працю й засудила неробство, ледарство, практичним наслідком чого в ряді країн було суворе законодавство щодо волоцюг, яке стало ефективним засобом утворення ринку дешевої робочої сили.

Витлумачення професії як відповіді на вимогу (заклик) Бога зробила здобуття спеціальності і постійне вдосконалення її моральним обов'язком. Піклування про убогих, яке в католицизмі поцінюється як одна із «добрих справ», протестантизмом засуджується. Миросердя розглядається насамперед як надання можливості навчатися фаху і працювати. Особливою доброчинністю вважається бережливість. Марнотратність або невігідне капіталовкладення постають як гріховні діяння.

Протестантська етика регламентувала весь спосіб життя: її вимоги стосувалися виробничої і соціальної дисципліни та якості праці. Вона засуджувала п'янство і розпусту, вимагала зміцнювати сім'ю, залучати дітей до праці і навчати їх читати і розуміти Біблію. Християнин, згідно вимог цієї етики, повинен бути охайним в побуті, старанним у праці, чесним у виконанні зобов'язань перед партнером і знати, що найліпший спосіб догодити Богові - це отримати по можливості більший прибуток.

Принципи протестантської етики слугували основою і аргументами соціальної критики, яка мала антифеодалну спрямованість. Засудження ледарювання стосувалася і людей, які жили лише рентою, і лихварів, але не поширювалася на тих, які жили за рахунок банківського проценту.

Грамотність була вигідною Богові. В ряді пуританських колоній Америки у XVII ст. приймалися закони про обов'язкове початкове навчання. Але оскільки головним його призначенням було засвоєння Святого Письма, протестантизм виступив проти секуляризації (світськості) школи. Антипросвітницький характер етики протестантизму проявився і в засудженні театру, живопису, світської літератури, розваг як непродуктивної трати часу і коштів. Однак ці види діяльності були морально виправдані, якщо вони ставали джерелом прибутку.

Соціально-етичні ідеї протестантизму стали духовним вираженням нової тенденції суспільного розвитку. Саме в такій якості вони дійсно відіграли важливу, але не вирішальну роль у формуванні дисципліни і культури праці. Водночас вони відобразили психологію і надію широких народних верств і в історично обмеженій формі втілили загальнолюдські цінності людям діяльності, необхідність постійного професійного вдосконалення, чесність і обов'язковість в людських відносинах.

У XX ст. посилюється чисто ідеологічне використання протестантської етики. Сучасні протестантські фундаменталісти, спекуючи на традиційних протестантських ідеях працелюбності, справедливості, ощадливості, критикують соціальні програми допомоги низам за рахунок платників податків, розглядають їх як несправедливі у ставленні до працюючих, захищають патріархальні цінності (безроздільну владу батька в сім'ї, нерівноправність жінок та ін.), розцінюють безробіття і бідність як наслідки лінєвства і небажання здобути професію або добре працювати.

Оцінюючи загалом значення праці М.Вебера про роль протестантської етики в утворенні духу капіталізму, необхідно визначити, що значною мірою саме завдяки втіленню протестантської етики сформувалися такі соціально культурні феномени як ринкова ментальність, висока продуктивність праці, етноконфесійна спільність, стійкий національний дух багатьох народів, зокрема американських і скандинавських країн.